

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך לח, תשמ"ז

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ל ש ו נ נ ו ל ע ם
קונטרסים עממיים לענייני לשון
בעריכת ע' איתן ומ' מדין
מחזור לח, קונטרס ה-ו (שעה-שעו) ניסן-אייר ה'תשמ"ז

עברית מדוברת ב"עולם החדש"
(1880-1620)

מאת

שלמה הרמתי

הוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית
ירושלים

בהתקנת כתבי־יד לדפוס סייעה
רחל ווייס

©
כל הזכויות שמורות

סֶדֶר ועריכה במחשב:
טל בן־יהודה, האקדמיה ללשון העברית
דפוס גרף־חן, ירושלים
ה'תשמ"ח

ה ת ו כ ן

ה	–	פתיחה
ז	–	עברית מדוברת בקרב הנוצרים
כג	–	דיבור עברי בקרב היהודים
מו	–	חתימה

עברית מדוברת ב"עולם החדש"

(1880–1920)

לנכדיי חן ועדו

פתיחה

מקובל על החוקרים, שבערך בשנת 200 לסה"נ, לאחר חתימת המשנה, חדל הדיבור העברי בא"י¹. מאז ועד לתחיית הלשון בשלהי המאה הי"ט חייתה העברית בקריאה ובכתיבה. את היחס שבין העם לבין לשונו העברית בתקופה הנ"ל תיאר דוד ילין בדברים אלה: "במשך אלף וחמש מאות שנה, לכל הפחות, לא הייתה לשון זו שגורה בפיו. במשך תקופה ארוכה זאת הייתה אמנם גנוזה בספרים, ספרי התורה, ספרי החזון, ספרי התפילה. היה עוד זיק של חיים ללשון בחליפת מכתבים בין אותו חלק של העם שידע אותה, אבל לדבר בלשון זו – זאת לא ניסה אף אחד"².

1. רבין, ח'. עיקרי תולדות הלשון העברית, ירושלים: המחלקה לחינוך ולתרבות לגולה של ההסתדרות הציונית העולמית, 1972, עמ' 28.

2. ילין, ד'. "תחיית הלשון העברית בתחיית האומה בכלל", לשוננו, ת"ש, עמ' 269.

ניסוח קיצוני זה ("לא ניסה אף אחד") עשוי להטעות; שכן דיבור עברי "לעת מצוא" היה מקובל בין יהודים במשך כל ימי הגלות הארוכה; והיו אף מקרים, שלא־יהודים נזקקו לדיבור עברי הזדמנותי³.

בעיוננו נתרכז בדיבור עברי הזדמנותי לסוגיו באמריקה הצפונית בשנים 1620–1880, כלומר: בתקופת הבראשית של ההתיישבות החדשה ב"עולם החדש", עם בואה של האנייה "מייפלֶאור". במשך המאות הי"ז והי"ח נתרכז הדיבור העברי בקרב הנוצרים, משום שהיישוב היהודי היה אז דל ביותר, וכזאת הייתה גם תרבותו היהודית וידיעותיו בעברית. ניצנים של שימוש בעברית מדוברת בקהילה היהודית באמריקה הצפונית מצאנו מראשית המאה הי"ט (1800). עיוננו בקרב הקהילה היהודית מסתיים בשנת 1880, עם ייסוד האגודה הראשונה בעולם (ובכלל זה בא"י) לדיבור עברי, עוד לפני פעילותו של א' בן־יהודה בא"י, לאחר עלייתו לארץ בקיץ 1881⁴, כפי שנראה להלן.

3. חומסקי, ז'. "רציפות בדיבור הלשון העברית", מגילות, ט"ו, אדר תשי"ד, עמ' 181–193. וכן: איש־שלום, מ'. "לתולדות הדיבור העברי", ארשת, תש"ד, עמ' שפז–שצג.

4. הוא הגיע לא"י בין כסה לעשור שנת תרמ"ב (בן־יהודה, א'. "החלום ושברו", התורן, שנה חמישית, גיליון א', כ"ד אדר תרע"ח, עמ' 6).

עברית מדוברת בקרב הנוצרים

ב"עולם החדש" זכתה העברית להוקרה רבה בקרב הנוצרים הראשונים, שהגיעו אליה מאירופה בראשית המאה הי"ז והתיישבו בניו-אינגלנד. דבקותם בעברית נבעה לא רק מהיותם פוריטנים חדורי אמונה דתית בתנ"ך, אלא גם משום שספר זה שימש להם מדריך בחיי יום-יום שלהם, עד שראו את המתרחש לנגד עיניהם באספקלריה של התנ"ך: המלך ג'ימס הראשון היה להם כפרעה, אמריקה – כארץ כנען, והאוקיינוס האטלנטי כים סוף; את מצבם ראו כ"עבדות מצרים" ועל וושינגטון ואדמס דיברו כעל משה ויהושע⁵.

מאחר שמהגרים אלה (הפוריטנים) סברו, שהעברית היא אֵם הלשונות, ושידיעתה עשויה לסייע לכל לימוד⁶, נראה אפוא, שהגיעו למסקנה, שרק באמצעות המקור העברי של התנ"ך יוכלו לקלוט את דברו האמיתי של האל⁷. לכן לא מפתיע, שרבים מהם

5. כץ, א". "מקומה של השפה העברית במכללות של ארצות הברית בעבר ובהווה", ספר היובל של אגודת המורים העברים בניו-יורק וסביבותיה (ערך: צ', שרפשטיין), ניו-יורק, תש"ד, עמ' 90.

6. Miller, P. and J.H. Thomas. *The Puritans*, New York: American Book Co., 1938, p. 698.

7. מאחר שהם האמינו במקורה האלוהי של העברית, אין להתפלא, שהאמינו גם בהשפעתה התראפֵיטית (המרפאה) של העברית. כך, למשל, סיפרו על אילם, שלא יכול להוציא מפיו מלה, עד שיעצוהו לנסות לדבר עברית. לא עברו ימים רבים, והאילם היה עברי מצוין (ניומן, א"א. "השפעת התנ"ך על חיי אמריקה", הדואר, שנה 16, גיליון 32, ט"ז בתמוז תרצ"ז, עמ' 536).

למדו עברית כדי לקרוא בה, והיו שלמדו עברית גם כדי לכתוב בה, ואחדים – גם מקרב המוני העם ולא רק מן המנהיגים⁸ – טרחו להשיג כושר דיבור עברי בלשון הקדושה⁹.

יחסם זה לעברית מסביר גם את העובדה, שלמושבותיהם נתנו שמות עבריים של מקומות הנזכרים בתנ"ך, כמו: בית-אל, בית-לחם, גושן, חברון, לבנון, ציון, שלם ועוד¹⁰; וגם לצאצאיהם נתנו שמות מקראיים¹¹. טבעי אפוא, שאחר שחרור שלוש עשרה המושבות מעולה של אנגליה הציעו חברים אחדים של הקונגרס

8. "כן אנו רואים את נשינו האנגליות, לפעמים בזמן מועט ובהתאמצות מועטה, כשהן נעשות מומחיות בה" (בלשון). שם.

9. חומסקי, ז'. הלשון העברית בדרכי התפתחותה, ירושלים: מס, 1967, עמ' 277.

10. במחקר אחד התברר, שעל מפת ארה"ב נמצאים כאלף שמות מקראיים (פֶּדְרֻש, ש'. הלשון העברית בישראל ובעמים, ירושלים: מוסד הרב קוק, 1967, עמ' 175). בחגיגת יובל המאתיים של קהילת "מקווה ישראל" בפילאדלפיה הרצה נשיא אוניברסיטת יל על העברית במוסד זה. בדברו על ראשוני המהגרים ויחסם האוהד לעברית אמר לגבי שמות מקראיים ליישובים בארה"ב: "העיפו עין על שמות הערים במדינות קונקטיקט שלנו: כנען, שרון, חברון ושלם" (טשארלס, סימור, "עברית ביל", הדואר, שנה 20, גיליון י"ב, י"ח בסבת תש"א, עמ' 188).

11. נשיא יל, טשארלס סימור, העיר בנדון, שרשימת השמות של נשיאי יל ב-150 השנים הראשונות לקיומה נשמעת כאוסף של שמות האבות והנביאים: אברהם, שמואל, אלישע, נפתלי. עזרא, ירמיהו. כך היה עד בחירתו של תאודור דוואיט וולסי בשנת 1846 (ראה בהערה הקודמת, שם). יש להעיר, שהם לא נרתעו גם משמות נדירים ואפילו מוזרים, כמו שמו

להמיר את האנגלית בעברית, ולקבוע לשון זו כלשונה הרשמית של הרפובליקה החדשה¹². וגם אם אין הוכחות חותכות להצעה זו¹³, מכל מקום העובדה, ששמועה כזאת הופצה, ואף נתקבלה באותו דור כהגיונית, יש בה לציין את היחס הנלהב לעברית, שגילו מייסדי המושבות הראשונות ב"עולם החדש".

האנייה הראשונה "מייפלֶאור", שהגיעה מאירופה לחופי פלימות בשנת 1620¹⁴, הביאה אתה את חלוצי העברית ב"עולם החדש". ויליאם בראדפורד (1590–1657), שידע לשונות שונות, אך התעמק בעיקר בעברית¹⁵, וויליאם בריסטר (1566–1644), שדיעתו בעברית

הסמלי של אחד הבנים של הנביא ישעיהו "מהר שלל חש בו" (ח, ג). וכן סיפרו על פוריסטן אחד שקרא לכלבו "כאשר" על יסוד הנאמר בשופטים: "כִּאֲשֶׁר יֵלֶק הַכֶּלֶב" (ו, ה). פֶּדְרֵבוֹשׁ (הערה 10), עמ' 174.

12. Mencken, H.L. *The American Language*, New York: A.A Knopf, 1936, p. 79.

13. Katsh, A.I. "Hebraic Foundations of American Democracy", in: *The Hebrew Impact of Western Civilization* (Editor: D.D. Runes), New York: Philosophical Library, 1951, p. 30.

14. זילברשלג, י'. "ראשיתה וראשונותה של עברית באמריקה", הגות עברית באמריקה, כרך א', ברית עולמית והוצאת יבנה, 1972, עמ' 15.

15. *Publications of American Jewish Historical Society*, Vol. 20 (1911), p. 32 (ולחן לשם קיצור: PAJHS). ראוי להעיר, שעל מצבת קברו בבית הקברות הישן בפלֶמוֹת, נחקקו 3 תיבות עבריות, שנישטטשו במרוצת הזמן. התיבה הראשונה היא כנראה "ה'" והאחרונה כנראה "חיי". לתיבה האמצעית, שאינה ניתנת לזיהוי, הוצעו הצעות אחדות: אור, צור, וגם: מעוז. ההצעה האחרונה מתבססת על העובדה, שהפוריסטנים שאבו השראה מספר

הייתה מושלמת יותר משל בראדפורד¹⁶. הדובר עברית הראשון, שהגיע לבוסטון בשנת 1633, היה ג'ון קוטון (1585–1652), שנאמר עליו, כי "ידע עברית היטב והיה מסוגל לדבר בה בקלות"¹⁷.

לימוד אינטנסיבי של עברית היה קיים באוניברסיטאות הראשונות, שהוקמו בצפון אמריקה. הראשונה שבהן, שנוסדה בשנת 1636 והנודעת היום בשם "אוניברסיטת הארווארד", הציעה את הלשון העברית כנושא לימודי. נשיאה הראשון, הנרי דונסטר (1612–1659)¹⁸, כלל את העברית בתכנית הלימודים, ואף כפה את

"התהילים". לפי זה חקוקות התיבות: "ה' מעוז חיי" (תהילים כז, א), עיין על

כך: Philipson, D. "The Hebrew Words on The Tombstone of Willaim Bradford", *PAJHS*, Vol. 22 (1914), p. 36.

יש להעיר, שנוצרים מעריצי לשון-הקודש חשבו להם לכבוד, ואולי גם מעין מצווה דתית לחקוק על מצבותיהם כתובת עברית (פֶּדְרְבוּשׁ, הערה 10, עמ' 162).

16. הערה 14, עמ' 19. בספרייתו העשירה נמצאו: ספר דקדוק עברי ומילון עברי (שם). ברור, שבין המתיישבים הפוריטנים היו עוד יודעי עברית. שמות נוספים אצל פֶּדְרְבוּשׁ (הערה 10, עמ' 174).

17. Pool, D. de Sola. "Hebrew Learning Among the Puritans of New England Prior to 1700", *PAJHS*, Vol. 20 (1911), p. 36.

18. הוא נתמנה לנשיא האוניברסיטה ב-27 באוגוסט 1640 (הערה קודמת, עמ' 38). הוא ערך מחדש את תרגום תהילים (*Bay Psalm Book*), שנוכר להלן (הערה 28), כדי להוציא מהדורה ספרותית משופרת, שפורסמה ב-1651, עיין: *PAJHS*, Vol. 20 (1911) p. 43.

התלמידים לקרוא את התנ"ך במקורו העברי וגם להתאמן להרצות בשלוש השפות הקלאסיות: עברית, יוונית ולאטינית, בנוסף על הרצאות בלשון-האם שלהם¹⁹. בטקס הסיום של שנת הלימודים הייתה נהוגה גם הרצאה בעברית. אחת ההרצאות הראשונות בעברית (בשנת 1642) הייתה על הנושא: "עברית – אם הלשונות"²⁰. מסורת זאת של הרצאה עברית בטקס סיום שנת הלימודים נמשכה עד שנת 1817²¹. מאחר שהונהגה מסורת זאת, יש להניח, שלפחות חלק מן המאזינים הבין לשון זאת²².

לימוד העברית ב"עולם החדש" הוחדר לא רק לאוניברסיטאות. נעשו ניסיונות אחדים לכלול את לימוד העברית גם בבתי-ספר נמוכים²³. לדוגמה: במאה הי"ז לימדו עברית בבית-ספר תיכון בבוסטון. וג'ון דאונופורט, חובב עברית מושבע וחברו של ג'ון קוטון, היה פעיל בהכללת לימוד העברית בבית-הספר הציבורי הראשון בניו-הייבן; וידוע, שהמורה הראשון לעברית במוסד זה נתמנה ב-28 במאי 1660²⁴.

19. הערה 14, עמ' 25. על ספר התנ"ך שלו חתם שמו בעברית, כך: "הנריה דונסטר" (פדרבוש, הערה 10, עמ' 174).

20. הערה 14, עמ' 25. באותה שנה הציעה האוניברסיטה נושא זה ועוד 2 נושאים על העברית לדיסרטציות למסיימים: 3 נושאים על העברית ו-3 על השפות הקלאסיות (1 על יוונית, 2 על לאטינית).

21. הערה 5, עמ' 94. 22. הערה 9, עמ' 288. 23. הערה 13, עמ' 28.

24. Newman, L.I. *Jewish Influence an Christian Reform Movements*, Now york: Columbia University Press, 1925, p. 636.

על חלוצי העברית הנ"ל יש להוסיף שלושה דורות של בני משפחת מאתר (Mather), "הדרשנים" המפורסמים, שהיו כמרים ותאולוגים, ובתקופתם נחשבו למנהיגי הציבור ולמכווני החיים האינטלקטואליים. בני משפחה זאת שלטו היטב בעברית, והיו בקיאים לא רק ברובד המקראי של הלשון, אלא גם בספרות הרבנית²⁵. ומתוך אהבתם הרבה לעברית דאגו להעמיד לשון זו על בסיס איתן בחברתם הנוצרית.

ראש המשפחה, ריצ'רד מאתר (1596–1669), עזב את אנגליה בשנת 1635, הגיע לבוסטון, ושם שימש כל חייו ככומר. בעזרת עמיתיו המלומדים, בעיקר ג'ון אֵליוט ותומס ולד²⁶, פרסם את הספר המודפס הראשון על אדמת אמריקה הצפונית²⁷, שהיה תרגום של ספר תהילים המקראי²⁸.

25. הערה 9, עמ' 278.

26. הערה 5, עמ' 93. הערה 17, עמ' 37. זילברשלג ציין, שבתרגום זה השתתפו עוד מומחים (הערה 14, עמ' 20 – הערה 45).

27. הערה 9, עמ' 278. אולם לשם הדיוק יש לציין, שקדמו לספר זה פרסומים קצרים יותר, שאינם בגזר ספר. עיין: 37 p. (1911) Vol. 20. *PAJHS*.

28. שם הספר המתורגם: *Bay Psalm Book*. הוא הוכן לשימוש בכנסיות של המושבות האמריקניות הראשונות. בהקשר זה ראוי להעיר, שספר ראשון ללימוד עברית, שנדפס באמריקה הצפונית, הופיע בשנת 1735 ("דקדוק לשון עברית"). את הספר חיבר המומר יהודה מוניש (1683–1764) לתלמידיו בהארווארד (הוא החל ללמד שם ב-1722, לאחר שהתנצר כדי לקבל את המשרה הזאת). כתב היד היה מוכן בידו כבר ב-1726, ולא ברור מדוע הספר הופיע רק 9 שנים לאחר מכן (קליין, א'). "תולדות ספרי לימוד לבתי הספר

ריצ'רד חניך את בנו אינקריז (1639–1723)²⁹ לפוריטאניזם טהור, דהיינו: לעשות את רצון האל, כפי שהוא בא לידי ביטוי בתנ"ך. וכדי להבין כהלכה את רצון האל לימד ריצ'רד את הלשון העברית לבנו אינקריז. גם אינקריז, כאביו, היה כומר, ובשנות בגרותו שימש נשיא אוניברסיטת הארווארד (בשנות 1685–1701). גם הוא, כאביו, דבק בעברית לאהבה אותה ושלט בכל רובדי הלשון, כמוכח מפתביו, הכוללים מובאות מן התלמוד, המדרשים, הקבלה ומדברי רס"ג, רש"י, הראב"ע, אברבנאל, הרמב"ם, ר"ד קמחי ואחרים³⁰.

היהודיים באמריקה, שבילי החינוך, סתיו תשי"ז, עמ' 26–27). הספר העברי המקורי הראשון, שפורסם בצפון אמריקה, היה חיבור על פרקי אבות. שם החיבור "אבני יהושע" מאת יהושע בן מרדכי פאלק, ניו-יורק, 1860 (מיקלישנסקי, י"ק. תולדות הספרות העברית באמריקה, ניו-יורק: עוגן, 1967, עמ' 13). המחבר הגיע לאמריקה בשנת 1858.

29. "אינקריז" הוא תרגום של השם העברי "יוסף". הפוריסטים נהגו לתת לבניהם שמות עבריים (ראה לעיל, הערה 11), אך גם תרגומים של שמות עבריים (ראה: גלן, מ"ג. "אלה שמות בני ישראל – באמריקה", ספר הדואר תרפ"ב–תשמ"ב, ניו-יורק: ההסתדרות העברית, תשמ"ב, עמ' 13–14).

30. הערה 17, עמ' 58. חוקר זה סבור, שהמובאות הללו אינן מוכיחות על ידיעה במקורות העבריים, משום שהן לקוחות מחיבורים של חוקרים אירופיים שכתבו לאטינית (שם, עמ' 78–80). לדעתו, המלומדים בניו-אינגלנד לא הכירו את הספרות הרבנית במקורה, וידעו עליה מעט מאוד (שם, עמ' 80), אך אין זו הדעה המקובלת.

אינקריז שלט גם בדיבור עברי, ובאירועים אחדים בהארווארד נהג לשאת נאומים בעברית³¹. עדות על כך – וגם על נאום עברי של בנו נתנאל (1689–669)³² – מצויה ביומנו של שופט בית-המשפט העליון שמואל סְעוּל (1652–1730)³³: "יום רביעי, 1 ביולי 1685. יום הסיום... מלבד הוויכוחים יש ארבעה נאומים: אחד בלאטינית, ע"י מר תומס דודילי, שניים ביוונית ואחד בעברית ע"י נתנאל מאתר"³⁴. והנשיא אינקריז מאתר נאם בעברית אחרי מתן התארים³⁵. עדות זאת מאמתת ידיעה ממקור אחר, שעלה בידי אינקריז לעורר גם בבנו נתנאל אהבה לעברית ורצון לשלוט בה היטב ובכלל זה בדיבור. ואמנם על דבקו של נתנאל בעברית נודע לנו מעדותו של אחיו קוטון (1663–1728). הוא סיפר, שנתנאל, אחיו הצעיר, ידע עברית על בוריה ושלט גם בספרות הרבנית³⁶. נתנאל היה בעל כישרונות מופלגים. בהיותו בן 12 נתקבל כסטודנט לאוניברסיטת הארווארד, וסיים את לימודיו בה בהיותו בן 16³⁷.

31. הערה 13, עמ' 28.

32. הוא היה מוכשר מאוד, ולא האריך ימים, נפטר בגיל 20, ראה: *PAJHS*, Vol. 20 (1911), pp. 55–56.

33. הוא ידע עברית כתלמיד ממוצע של הארווארד (שם, עמ' 52).

34. הערה 5, עמ' 93.

35. הערה 17, עמ' 51. "ביום הסיום היה מחלק התעודות ונותן התארים בעברית" (כץ, א"י. "הלשון העברית בחיי התרבות של אמריקה", הדואר, שנה 22, גיליון 21, י"ט באדר ב' תש"ג, עמ' 350).

36. הערה 17, עמ' 56. 37. שם, עמ' 55.

גם קוטון, שהיה אישיות חשובה ביותר בדורו³⁸, היה קשור ללשון העברית מילדותו. בהיותו כבן 11 וחצי למד דקדוק עברי³⁹. בגיל 12 התקבל להארווארד וסיים את לימודי התואר הראשון בהיותו בן 16⁴⁰. הוא האמין אז במוצאן האלוהי של הנקודות בכתב העברי, ונאם על כך בטקס הגמר שלו⁴¹. ידוע, שקוטון קרא את התנ"ך במקורו העברי, ואף נהנה מכך מאוד⁴². הוא העיד על עצמו, שידע עברית ידיעה יסודית, ושרכש ידיעה טובה גם בספרות התלמודית⁴³. מעניין להעיר, שהוא טען, שלימוד העברית היה לו קל מלימוד כל לשון אחרת – וזאת למרות העובדה, שבדורנו טוענים יהודים רבים, שלימוד העברית קשה ביותר⁴⁴. מאחר שגם נוצרי אחר (סטיילס, שהיה נשיא אוניברסיטת יל, כפי שנראה להלן)

38. שם, עמ' 51.

39. במקור אחד נאמר, שהיה לאחר גיל 11 (PAJHS, Vol. 20, p. 65).

40. הערה 17, עמ' 66.

41. לאחר שהתעמק בנושא זה, שינה את דעתו בנדון וסבר, שהמקור האלוהי הוא רק של העיצורים, אך לא של התנועות (שם).

42. הערה 14, עמ' 24.

43. Friedman, L.M. *Jewish Pioneers and Patriots*, Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1955, p. 96.

44. PAJHS Vol. 20 (1911), p. 72. על "ההסכמה הכללית" אצל יהודים (כולל מחנכים) לגבי קושיה של העברית ראה בספרי: הבנת הנקרא בסידור ובמקרא, ירושלים: המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה של ההסתדרות הציונית 1984, עמ' 25–38.

טען אף הוא, שלימוד העברית היה לו קל מלימוד כל לשון אחרת⁴⁵, עלינו לקבל את דעת המומחים, שהמניע ללימוד הוא גורם קובע בהערכת מידת הקושי של לימוד לשון כלשהי.

את אהבתו לעברית העביר קוטון לבתו הבכורה, קתרין. הוא לימד אותה לקרוא עברית בשטף⁴⁶. אהבתו לעברית באה לידי ביטוי בשיבוץ מלים עבריות בכתביו. לדוגמה: בהקדמה לאחד מספריו (Magnali Christi Americana) פתח בראשי התיבות "איי"ה" (אם ירצה השם). כותרת פרק בספרו היא הצירוף העברי "בעלי נפשות"⁴⁷. בספר אחר אנו מוצאים שיבוצים עבריים אלה: אנשי מופת, חסידים ראשונים, באהבה ויראה, ועוד⁴⁸.

הוראת עברית הייתה נהוגה גם באוניברסיטת יל, שנוסדה בשנת 1701. וגם בה היה לימוד זה בתחילתו חובה על הסטודנטים. עזרא סטיילס (1727–1795), שכיהן כנשיא האוניברסיטה הזאת בשנים 1778–1789⁴⁹, לימד עברית כל תקופת נשיאותו וחייב את כל

45. להלן, הערה 62. 46. הערה 43, שם.

47. הערה 17, עמ' 67. 48. שם.

49. כשנת נשיאותו הראשונה יש המציינים את 1777. כך נהג כץ (הערה 5, עמ' 25) וכך גם זילברשלג (הערה 14, עמ' 33). אחרים ציינו את שנת 1778. כך טשארלס, סימור (הערה 10, עמ' 188) וכך גם בריקמן, ו"ו ("יחסו של בית הספר היהודי היומי אל בית הספר הציבורי האמריקני בפרספקטיבה היסטורית", הגות עברית באמריקה, כרך ג', ברית עברית עולמית והוצאת יבנה, 1974, עמ' 345). שוני זה בתאריך נובע לדעתי מתהליך בחירתו לנשיא יל. הוא נבחר ב־6 בנובמבר 1777, אולם הוא קיבל את התפקיד ב־18 במארס

תלמידי השנה הראשונה ללמוד עברית⁵⁰. סטיילס ראה עצמו יורשו של עזרא הסופר על אדמת אמריקה. אחת מהרצאותיו בעברית, בטקס סיום שנת הלימודים 1781⁵¹, התבססה על פסוק בספר עזרא: "כי עזרא הכין לבבו לדרש את תורת ה' ולעשת וללמד בישראל חק ומשפט" (ז, י). אהבתו הרבה לעברית מתגלה גם בעובדה, שנתן לצאצאיו שמות עבריים: יצחק, רות, קציעה, עזרא⁵².

סטיילס היה חובב עברית מושבע. "לימוד העברית נראה בעיניו לא רק מקצוע עיון פורמאלי או אמצעי מועיל לאיש-הדת המקצועי, אלא הוא ראה את העברית כיסוד חשוב בחינוך הליבראלי, כמפתח לאוצר בלום של דעת, המאפשר לו לאדם הבנה באחד מצדדיה המצוינים ביותר של התרבות האנושית"⁵³. ואמנם מיומנו של סטיילס מסתבר, שהוא האמין, כי חינוכו של האדם אינו שלם ללא ידיעה טובה של הלשון העברית⁵⁴.

1778 (ונסע לניו-הייבן והוכתר רשמית לנשיא רק ב-8 ביולי 1778). עיין על כך: Willner, W. "Ezra Stiles and the Jews", *PAJHS*, Vol. 18: 120 (1900).

50. Kohut, G.A.K. *Ezra Stiles and the Jews*, Selected Passages from his Literary Diary Concerning Jews and Judaism, New York: Philip Cowen, 1902, p. 104.

51. הערה 13, עמ' 25. 52. הערה 14, עמ' 33.

53. ששארלס, ס' (הערה 10), עמ' 189.

54. הערה 50, עמ' 6. סיפרו עליו, שכאשר תרגל עברית עם תלמידיו, אמר להם, שהוא יתבייש, אם בוגר כלשהו של יל היה בור בעברית, כאשר יגיע לשמים (הערה 13, עמ' 25).

את שורש יחסו המיוחד לעברית הסביר סטיילס בשמו העברי, עזרא. לדבריו זה היה המניע הראשון שלו להתעניין בעברית⁵⁵. בבגרותו שימש זמן מה ככומר⁵⁶, אך הדבר לא מנע ממנו מלהתקרב אל היהודים, שכן גם אז ביקר בבית-הכנסת היהודי שבניו-פורט⁵⁷ בשבתות ובחגי ישראל. שם התיידד עם החזן יצחק טורו (1737–1784)⁵⁸, וממנו למד, בהיות סטיילס כבן 40⁵⁹, את יסודות הלשון העברית, והוא התקדם בלימוד זה בקצב מרשים.

55. גלן (הערה 29), עמ' 13. 56. *PAJHS* Vol. 8 (1900), p. 120.
57. בית-כנסת זה שבמדינת מרילנד נוסד בשנת 1763. משנת 1946 הוא נחשב לאתר היסטורי של ארה"ב (הערה 14, עמ' 33). ביומנו תיאר סטיילס את בניין בית-הכנסת ואת טקס חנוכת הבית (שפירא, י'). "שיבת ציון" בארצות הברית במאה התשע עשרה", הגות עברית באמריקה, הערה 49, עמ' 252.
58. יצחק טורו למד בבית מדרש לרבנים באמסטרדם והגיע לאמריקה ב-1760. תחילה ישב בניו-יורק ועם פתיחת בית הכנסת בניו-פורט (1763) עבר לשם ושימש חזן. ראה: *Pilch, J. (Editor). A History of Jewish Education in the United States*, New York: American Association of Jewish Education, 1969, p. 8. יש לציין, שבימים ההם (וכך היה עד 1800) שימשו החזנים גם כמורים, שהקנו את יסודות היהדות לילדים של בני הקהילה, ראה: *Dushkin, A. Jewish Education in New York City*, New York: The Bureau of Jewish Education, 1918, pp. 40–41.
59. בנו של יצחק טורו, יהודה (1775–1854), היה סוחר ונדבן ידוע. מכספי עיזבונו הקים משה מונטיפיורי את השכונה "משכנות שאננים" (1860) מחוץ לחומות העיר העתיקה (ראה: טריואקס, י' וא', שטינמן. ספר מאה שנה, ת"א, 1938, עמ' 37–38).
- הערה 50, עמ' 14.

במאי 1767 החליט ללמוד עברית, כשידע עשר אותיות מן הא"ב העברי⁶⁰. בתוך שנה אחת בלבד עלה בידו, בהדרכת יצחק טורו, לתרגם שלושה ספרים מן התנ"ך: בראשית, שמות ותהילים⁶¹. את הקצב המהיר כל כך בלימוד העברית הסביר סטיילס בעובדה, שקל ללמוד עברית בהשוואה ללאטינית או לכל לשון אירופית⁶². סטיילס המשיך ללמוד עברית, ובתוך זמן לא רב שלט בלשון זו – לא רק בקריאה ובכתיבה, אלא גם בדיבור, "והיה משתמש בה בכתב ובעל-פה ברהיטות ובצחות, שלא היו מצויות גם באותו הזמן"⁶³.

את מאמציו לשלוט בעברית ובתרבותה אנו מגלים ביומנו של סטיילס, שהתחיל לכתוב בו ב־1 במאי 1769, והמשיך בכך עד ימים אחדים לפני מותו (6 במאי 1795)⁶⁴. יומן זה, המשמש מקור חשוב גם לחיי היהודים באמריקה הצפונית במאה הי"ח, מכיל מידע רב ומעניין על יחסו של סטיילס לעברית ועל שלבי התקדמותו בלימודה. כבר ביום השני לכתיבת היומן אנו מוצאים בו הערה לגבי העברית: "קראתי פרק בעברית". כמעט שלא עבר עליו יום, בלי שהקדיש שעות לקריאה בתנ"ך במקורו העברי. כך נהג שנים רבות, כפי שכתב ביומנו ב־1 בינואר 1771: "זה מספר שנים שאני

⁶⁰ PAJHS Vol. 18 (1900), p. 120.

⁶¹ הערה 50, עמ' 14–15. ⁶² שם, עמ' 16.

⁶³ טשארלס (הערה 10), עמ' 189. זילברשלג ערער על המסקנה, שסטיילס כתב עברית שוטפת. לדעתו התקשה סטיילס בכתיבה עברית, כמוכח משיבושים במכתב שכתב סטיילס לרב קריגל (להלן, הערה 70). ראה הערה 14, עמ' 39–40. ⁶⁴ הערה 50, עמ' 16.

נוהג לקרוא כל יום פרק אחד בערך בעברית⁶⁵. עם התקדמותו בלימוד העברית ציין את עיוניו במחקרם של פרשנים רבניים. בקטע היומן הנ"ל (1.1.71) ציין סטיילס, שהוא מעיין במיוחד בפירושי דוד קמחי. בשנת 1774 כתב ביומנו, שהוא קורא את תרגומי אונקלוס ויונתן במקור הארמי⁶⁶.

כאשר הגיעו רבנים לניו-פורט, נפגש אתם סטיילס ושוחח אתם על היהדות ומקורותיה, וכמובן גם על הלשון העברית וגם על נושא, שהעסיק אותו מאוד, והוא עניין עשרת השבטים האבודים⁶⁷. על פגישתו עם הרב משה בן דוד מפולין כתב ביומנו ב-10 בנובמבר 1972 דברים אלה: "שוחחנו ארוכות הן על מסעיו והן על הספרות הרבנית. הראיתי לו את 'הזוהר'... הוא העיר, שאם אני מסוגל לקרוא ספר זה, הרי שאני מומחה במדעי היהדות ובפילוסופיה העמוקה ביותר בעולם"⁶⁸.

ביומנו תיאר סטיילס פגישות ושיחות עם שישה רבנים⁶⁹. אחד מהם, שממנו למד הרבה ושגם השפיע מאוד על סטיילס, היה הרב

65. Dexter F.B. (Editor). *The Literary Diary of Ezra Stiles D.D.*

LLD, Vol. I, New York: Scribner, 1901, p. 82.

66. הערה 60, עמ' 121. 67. שם, עמ' 122-123.

68. הערה 65, עמ' 299. על עיונו ב"זוהר" כתב סטיילס ביומנו גם ב-1 בינואר 1773 (שם, עמ' 329).

69. רשימת הרבנים ושנות הפגישות אתם, אצל לֶבְסון, א"ל, חלוצים יהודים באמריקה: 1842-1848 (תרגום: ש' הלקין), כרך 2, ת"א: אמנות, תרצ"ג, עמ' 158.

חיים יצחק קריגל (1729–1777) יליד חברון⁷⁰. הוא היה שד"ר, שנסע לכמה מדינות והגיע גם ליבשת אמריקה. בשנת 1773 שהה בניו-פורט חמישה חודשים וחצי והתיידד מאוד עם סטיילס⁷¹. הם שוחחו שיחות רבות על היהדות ועל הלשון העברית, ובעזרתו שיפר סטיילס את העברית שלו (ובכללה הגייה של מלים מסוימות)⁷². ממנו קיבל סטיילס עידוד להעמיק ולהרחיב את ידיעותיו בלשון העברית ובתרבותה. זילברשלג היטיב לסכם במשפט אחד את השפעת קריגל על סטיילס: "צלו של קריגל ליוה את סטיילס כל ימי חייו"⁷³. גם לאחר שקריגל עזב את אמריקה, נמשך הקשר ביניהם באמצעות מכתבים, שנכתבו בדרך כלל בעברית. ביומנו של סטיילס (מיום 31 בדצמבר 1773) נאמר: "סיימתי מכתב עברי בן 22 עמודים אל הרב חיים יצחק קריגל"⁷⁴.

70. כשנת לידתו מצוינות 3 שנים: 1729, 1732, 1733. סטיילס כתב ביומנו, שקיבל מקריגל את תאריך לידתו (15.10.33). אולם על מצבתו צוין, שנפטר בגיל "מח" בשנת תקל"ז (1777), מכאן שנולד ב-1729. אלא שיש סברה, שהוא נפטר בגיל מ"ה, ובטעות קראו את החקוק על קברו "מ"ח". לפי זה נולד ב-1732, (עיין על כך: ספר חברון, ערך: ע' אבישר, ירושלים: כתר, 1970, עמ' 143). ואמנם ציין יערי את שנת לידתו 1732 (שלוחי ארץ ישראל, ירושלים: מוסד הרב קוק, 1977, עמ' 580).

71. וילהלם, י"ד. ר' יצחק קאריגאל מחברון בניופורט", חמדת ישראל (ערך: א', אלמליח, ירושלים: בית החולים הכללי משגב לדרך, תש"ו), עמ' 121–124.

72. הערה 14, עמ' 34. 73. עיין שם.

74. הערה 65, עמ' 423. מכתב עברי נוסף לרב קריגל נזכר שם, עמ' 589.

לאור האמור לעיל, אין אפוא תמה, שבטקס שערכה אוניברסיטת יל (1778), טקס השבעתו לנשיא, נשא סטיילס נאום עברי⁷⁵, וביומנו מצויות עדויות על נאומים נוספים שלו בעברית⁷⁶.

את אהבתו לעברית העביר סטיילס גם לבני ביתו ולתלמידיו. את בנו הבכור, עזרא (שנולד ב-11 במארס 1759), התחיל ללמד עברית בהיותו כבן עשר⁷⁷. גם את אשתו השנייה ואת בתו קציעה (נולדה בספטמבר 1760) לימד עברית⁷⁸. ביומנו מצויות עדויות על לימוד העברית של אשתו ושל בנו עזרא. ב-22 באפריל 1788 כתב: "היום סיימה אשתי לקרוא, לתרגם ולנתח ניתוח דקדוקי של מזמור א' בתהילים. היא התחילה ללמוד א"ב ודקדוק לפני שלושה שבועות וניתחה ניתוח דקדוקי כל מלה לפי שורשה ונטייתה"⁷⁹. על הצלחת בנו בלימוד העברית אנו קוראים ביומנו של סטיילס מיום 11 במארס 1773; הבן קרא באותו יום מ"ח מזמורי תהילים⁸⁰.

אהבתו הגדולה לעברית סייעה בידו גם בהוראת הלשון לתלמידיו. מסתבר, שעלה בידו להדביקם באהבה ללשון, ולפחות אחדים מהם עשו חיל רב בלימודם. על כך סיפר ביומנו, שבמשך פחות משבוע אחד לימד תלמיד שנה א' באוניברסיטה, שלא ידע צורת אל"ף, כמעט את כל הדקדוק העברי. וכן הצליח התלמיד בזמן קצר זה לתרגם את המזמור הראשון בספר תהילים⁸¹. הוא לימד את

75. הערה 50, עמ' 14. 76. שם, 101, עמ' 102.

77. שם, עמ' 17. 78. שם, עמ' 6.

79. שם, עמ' 68. 80. שם. 81. שם, עמ' 104.

תלמידיו גם דיבור עברי, והם שלטו גם בכך. ביומנו מצאנו עדויות, שתלמידיו הרצו בעברית בטקס סיום הלימודים שלהם⁸².

גם בראשית המאה הי"ט נמצאו בין הנוצרים יודעי עברית, כמו ג'ון סמית (ראש המחלקה לשפות שמיות במכללת דרמות), שחיבר בשנת 1803 ספר דקדוק עברי לתלמידיו, ואמרו עליו, ששלט בעברית, כאילו הייתה לשון האם שלו⁸³.

דיבור עברי בקרב היהודים

בקרב היהודים ב"עולם החדש" לא שפר כל כך גורל העברית בכלל, וגורל הדיבור העברי בפרט. בין המהגרים הראשונים לאמריקה לא נמצאו יהודים יודעי עברית; שהרי הם היו מאנוסי ספרד בהולנד, או מאלה שהתיישבו תחילה בברזיל וברחו משם מפחד האינקוויזיציה, שרדפה אחריהם לשם. ידיעותיהם של יהודים אלה ביהדות בכלל, ובעברית בפרט, היו דלות למדי. נראה, שכל מה שיכלו לעשות הוא ללמד את בניהם לקרוא בסידור ולקיים את מצוות התורה: "אבל תורה במשמעה הרחב לא יכלו ללמד, כי ידיעותיהם בתורה היו מועטות וקלושות"⁸⁴.

82. אחד מהם סיים ב-1785, והשני – ב-1792 (עיין שם).

83. הערה 5, עמ' 27. באותה אוניברסיטה שימש משנת 1827 פרופסור לרפואה

(B. Hale). גם הוא שלט בעברית, ואף השתמש בה בכיתה (שם).

84. שרפשטיין, צ'. תולדות החינוך בישראל בדורות האחרונים, מהדורה

שנייה, כרך ג', ירושלים, מס, 1962, עמ' 9.

מפנקסי עדת היהודים בעיר ניו-יורק מתברר, שעוד לפני שנת 1728 היה להם מורה לעברית, ריבי (רבי) בנימין אליאש, שהיה מלמד תינוקות של בית רבן. בשנת 1731 יסדה הקהילה את ישיבת "מנחת ערב", שנחשבה לבית-הספר היהודי הראשון בצפון אמריקה⁸⁵.

בסקירה ההיסטורית של מ"ז רייזין על העברית באמריקה אנו קוראים בנדון: "עד שנות השבעים לא נראו כל סימני חיים בשפה העברית באמריקה. שמה כמעט לא נודע מחוץ לבתי הכנסת ובתי המדרש, אשר גם השתמשו בה לתפילה... מלבד השימוש בה לתפילה ולרינה לא ידעו היהודים באמריקה, שאפשר להשתמש בה גם לצרכים אחרים"⁸⁶. וגם בבתי-הספר למיניהם, שהקימו יהודי אמריקה לצאצאיהם, הקנו לילדים רק את יסודות הקריאה בעברית, בסידור ובמקרא⁸⁷. אולם היו כנראה גם יוצאים מן הכלל, שידיעתם בעברית הייתה טובה יותר מן המקובל, וכללה גם כושר כתיבה בעברית ולעתים גם כושר דיבור. אף נעשו ניסיונות אחדים להפגין דיבור עברי או נאום עברי באירועים חשובים, וידוע גם על ניסיון להקנות לילדים דיבור עברי.

85. עיין שם.

86. רייזין, מ"ז. "שפת עבר וספרותה באמריקה", השילוח, כרך ח', תרס"ב, עמ' 178.

87. Grinstein H.B. *The Rise of the Jewish Community of New York 1654-1860*, Philadelphia: The Jewish Publication Society, 1945, p. 255.

דוגמה לשליטה בעברית יותר מן המקובל אז, אנו מוצאים, למשל, אצל אחדים מבני משפחת שמשון, משפחה של סוחרים יהודים במאות ה"ח והי"ט בעיר ניו-יורק. יוסף שמשון (1787–1686) הגיע לניו-יורק בשנת 1718⁸⁸ והתאזרח בשנת 1740⁸⁹. כל השנים היה קשור לקהילת "שארית ישראל", ואף שימש נשיאה פעמים אחדות. הוא היה איש משכיל והתכתב עם אנשים מפורסמים בדורו, כמו ד"ר קניקוט מאוקספורד וד"ר קופר נשיא "קינגס קולג" (לאחר מכן: "אוניברסיטת קולומביה" בניו-יורק). יוסף אף ידע עברית, והתכתב בלשון זאת עם יהודי סין⁹⁰.

נכדו, סימפסון (1781–1857)⁹¹, היה עו"ד ידוע בעיר ניו-יורק ועסקן ציבורי בקהילתו. הוא היה היהודי הראשון, שסיים את חוק לימודיו באוניברסיטת קולומביה בניו-יורק בשנת 1800⁹². שנתיים לאחר מכן ניתנה לו הרשות לשמש עו"ד בבתי המשפט. כעבור

88. PAJHS, Vol. 27 (1927), p. 371.

89. The Universal Jewish Encyclopedia, Vol. 9, p. 551.

90. לבסון (הערה 69), כרך ג', עמ' 296.

91. היה בנו של סולימן שמשון (1738–1801).

92. פרטים ביוגרפיים עליו פרסם אחד שחתם "אחד היודע", בכתב-העת "אוקסידנט". את כתב העת הזה ערך יצחק ליסר (1806–1868) מ-1844 – למעלה מעשרים שנה. Occident, Vol. 12, No. 1 (April 1854), pp. 38–39. יש להעיר, שיהודי בשם יצחק אברהם סיים מוסד זה לפני המלחמה (בשנת 1774), והמוסד נקרא "קינגס קולג" (ראה: לבסון, הערה 90, שם).

שנים אחדות, בשל מצב בריאותו, עזב את העיר (1813). הוא נודע כיהודי אדוק בדתו, שהיה משכים מדי בוקר לתפילה⁹³. אף היה פעיל מאוד בחיי הקהילה היהודית בעיר ניו-יורק ונדב מכספו לכמה מוסדות קהילתיים⁹⁴. בין השאר נמנה עם המייסדים של בית-החולים היהודי, שנודע לימים בשם "הר סיני", ואף שימש נשיאו הראשון⁹⁵. סימפסון עקב אחרי התפתחות היישוב היהודי בא"י, ואף השתדל לסייע בביסוסו⁹⁶.

סימפסון התעניין בלשון העברית, והיה היהודי הראשון באמריקה, שהיו לו כתבי-יד עבריים חשובים⁹⁷. ייתכן שלמד עברית באוניברסיטה, שהרי ב"קולומביה" זכתה העברית למעמד מכובד. סמואל ג'ונסון (1696–1772), נשיאה הראשון של האוניברסיטה (בשנות 1754–1763), העריך מאוד את הלשון העברית ואהב אותה. הוא הקנה לשון זאת לבניו ולנכדיו, ואף הקפיד, שכל מורה באוניברסיטה ידע עברית⁹⁸. ג'ונסון ראה בדיעת העברית תרומה חשובה בחינוכו של ג'נטלמן⁹⁹. הוא הורה לתלמידיו, שהעברית

93. PAJHS, Vol. 10 (1902), pp. 112, 116.

94. פרטים על המוסדות שבהם היה קשור, שם, עמ' 114–116.

95. הערה 93, עמ' 113.

96. תמיד היה מקבל שד"רים מא"י, שבאו לאסוף תרומות בשביל יהודי א"י. כן ידוע, שהתכתב עם אנשים יוונים בקשר ליהודי א"י (הערה 93, עמ' 112–113).

97. הערה 93, עמ' 117. 98. הערה 13, עמ' 26.

99. מרכוס, י'. מבוא לתולדות יהדות אמריקה בתקופת ראשיתה, ירושלים: מאגנס, תשל"א, עמ' 85.

היא "אם הלשונות", ועל כן לאחר לימוד לשון-האם מן הדין ללמוד עברית: "אחרי שתלמיד למד לדבר ולכתוב אנגלית כהוגן, טוב ביותר שיתחיל את חינוכו המתוקן בלשון העברית"¹⁰⁰. בתזכיר, שכתב ג'ונסון בשנת 1759 לוועד המפקחים של האוניברסיטה, ביקש שיקדישו תשומת לב ללימודי העברית גם לאחר מותו או התפטרותו. חשוב היה לו, שהסטודנטים ילמדו עברית, "כי היא אם הלשונות והמליצה וגם מקור הדעת והחכמה האמיתית", מה גם שלומדי עברית יוכלו לקרוא ולהבין את "המזכרת הנכבדה ביותר של ימי קדם, כתבי הקודש"¹⁰¹.

בשל מקומה של העברית באוניברסיטת קולומביה, ובשל זיקתו הדתית והלאומית של סימפסון וחיבתו לכתבי-יד עבריים, סביר להניח, שהוא למד עברית. מכל מקום, בטקס גמר הלימודים שלו מ"קולומביה", ב-6 באוגוסט 1800¹⁰², נשא נאום עברי¹⁰³, ובו סקר בראשי פרקים את 150 שנות ההתיישבות היהודית ב"עולם החדש" (1800–1654). בנאומו ראה להדגיש שני אירועים אלה: את השנה

100. הערה 13, עמ' 21.

101. קבוקב, י'. שוחרים ונאמנים, ירושלים: מס, תשל"ח, עמ' 320.

102. התאריך הזה נמצא בשולי התרגום האנגלי של הנאום העברי של סימפסון:

PJHS, Vol. 46 (1956/57), p. 58.

103. נראה, שאת הנאום העברי כתב גרשום מנדס סיישאס (1746–1816), החזן של קהילת "שארית ישראל" בניו-יורק, שנמנה גם עם חבר הנאמנים של אוניברסיטת קולומביה בשנים 1784–1814. הוא השתתף בישיבת חבר הנאמנים. חבר הנאמנים אישר את רשימת המסיימים באותה שנה. עיין על

מרס אצלם לרעה, אתן תורה לאל. ^{הקרא} ^{הזכות} ^{מחשבה} ^{אשר} ^{לו}
 זמנה, חסלה: שגור עמ, ^{והזני} ^{לעשות} ^{ביום} ^{הזה} :
 חלשם ^{איש} ^{מזר} ^{השמים} ^{ועלת} ^{למדיכם} ^{הנעמים} ^{אקרא} ^{ואומר} :
 "עצד אני לזמם, זאתם ישישם על פן וחלת, ואירא מחות דע אתכם //
 אך, לסר אל משמעתכם, לעתה פ' בלשון עבר, ^{אמרתי} ^{אל} ^{לבי} ^{במה}
^{אפתיח} ^{על} ^{לשון} ^{למחרים} ^{לא} ^{נתן} ^{לי} ^ה ^{זכות} ^{מנ} ^{הם} ^{לא} ^{למרד} ^{דבר} ^{השון}
 לא קרתי: וזכרתי להניד לכם בקצרה, את אשר קרא בלשון ^{במדות} ^{אמרתי} ^{כא} .
 דכית מזה הזאת חזת ממשלת האל, ונס ^{הזהר} ^{הז} ^{אשר} ^{היתה} ^{תחת} ^{ממלכת}
 אנכי לאנך, יהידים מאירופא באו לארץ ביאת, רק אחד מער, אי שנים ממדינה;
 אבל, רוב הבאים לא שבו, באשר, שמוצאי יושבי הארץ טובים הם להם עד מאד
 "מארץ רחבת ידם" ^{היו} ^{במקומות} ^{אשר} ^{המה} ^{לדף} ^{הים} ^{הסוף} ^{בה} ^{עבר} ^ה
 הזאת ירעני כלני שבשנת ^{AM 5490} ^{התע} ^א ^{איש} ^{ישקאל} ^{מער} ^{אמשיטודם} ^{עב} ^{אשתי}
 וארבע בנות ^{לצד} ^{הזאת} ^{הנה} ^{זמנים} ^{לא} ^{בבירים} ^{אחרי} ^{בואם} ^{האיש} ^{מות} ^{והשאר} ^ת
 האשה יום בנדה, ^{בשנת} ^{הזאת} ^{הי} ^{לאנשים} ^{אחרי} ^{ביתת} ^{אביהן} ^{ומאיתן} ^{יש} ^{לני} ^{משפחה}
 רבות ונכבדות ^{האל} ^{הי} ^{במשרד} ^{השנים} ^{הנכבדים} ^{לא} ^{היו} ^{לני} ^{ישראל} ^{בעיר}
 הזאת בית הפנסת קבוע, רק בשבתות ובמועדים טובים, בין מתאספים בבית אחד, ויש
 תקנו להם חדר ^{מיוחד} ^{להתפלל} ^{תפלת} ^{היום} ^{עד} ^{שנת} ^{AM 5490} ^{התע} ^א ^{אז} ^ה
 ידי נדבות ראשי הקהל, ועל ידי עזרת אחי, הנדיבים ממקומות אחרים, בה
 להם בית הפנסת קבוע, אשר ^{אני} ^{מתאספים} ^{עד} ^{היום} ^{הזה} ^{לקרא} ^{בתרתינו} .
 ולהתפלל אל אלהי אבותינו ובעי ^{יש} ^{לני} ^{פיה} ^{ספרי} ^{תורה} ^{ועל} ^{ערפי} ^{הציבור}
^{הזאת} ^{בני} ^{עמ} ^{הזאת} ^{העם} ^{והי} ^{בשנת} ^{AM 5536} ^{התע} ^א ^{אשר} ^{ישבי} ^{אמיר} ^{כא} ^{ברקי} ^{מעלה} ^{הם}

הראשונה שהותר בה ליהודים לבנות בית-כנסת משלהם כדי לקיים בו את הטקסים הדתיים שלהם (היא שנת 1730), ואת השתתפות היהודים במלחמת השחרור של אמריקה (1776). את נאומו סיים סימפסון בתפילה לשלום אזרחי ארה"ב ובבקשה לאל, "שיאציל מרוחו על כל השוקדים על דלתות החכמה, ויזכו ללמוד וללמד ויקוים בנו מקרא שכתוב: ומלאה הארץ דעה כמים, אמן סלה".

Blau, J.L. and S.W. Baron (Editors). *The Jews of the United States: 1790-1840 – A Documentary History*, Vol. II, Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1963, p. 399

הנאום העברי הזה בא בשני ניסוחים: הטייטה (PAJHS, Vol. 37 [1947], pp. 430-431) ותרגומה לאנגלית (שם, כרך 27, 1920: עמ' 374-375); והנוסח הסופי שננאם (שם, כרך 46, הערה 102, עמ' 51-58). הנאום העברי הזה כתוב בכתב מרובע ובניקוד (עמ' 52-53), תרגומו לאנגלית (שם, עמ' 56-58). לפני נוסח הטייטה באה פסקה זו: "אחד מהמלמדים הישיבה קולומביה בא אצלי לכתוב איזה דבר בעד הבחור שמשון, ידבר ברבים ביום קימענסמענס בלשון הקודש, ואם אתה רוצה לעשות כמו שביקש" (שם, כרך 37, עמ' 430). על יסוד פסקה זאת העיר המתרגם לאנגלית, שהנאום הוגש לסיישאס לאישורו או לתיקונו (כרך 27, עמ' 374). בכך טעה המתרגם (משום שאז עוד לא נודע נוסח שני וסופי של הנאום העברי). אף יש לציין, שהמתרגם לא הפריד בין הפסקה הנ"ל לבין גוף הנאום, כפי שהוא בטייטה העברית (כרך 37, עמ' 430). בנוסח הסופי יש שינויים אחדים לעומת הטייטה בעיקר בתפילה ובסיום. יש להעיר, שגם בנוסח הסופי יש שינויים בניקוד ובדקדוק.

מראשית המאה הי"ט אציין עוד פרט מעניין בנושא לימוד העברית, שחרג מן המקובל אז בתחום זה, והוא ספרו של קַרְוֶאלֶהוּ, "מפתח לשון עברית" (1815)¹⁰⁴. בחיבור זה נעשה ניסיון להציע ספר ללימוד עברית כלשון, ולא רק כאמצעי עזר ללימוד המקרא. עמנואל נונס קרואלהו נולד בלונדון (13 בנובמבר 1771), ושם קיבל חינוך יהודי וכללי ברמה בסיסית בלבד. בהיותו בן 28 (1799) עזב את אנגליה ונסע אל הקהילה היהודית-פורטוגלית "נידחי ישראל" באי ברבאדוס. כעבור שבע שנים הגיע לניו-יורק (1806), ושם לימד, בשיעורים פרטיים, את הלשונות שידע, ובהן עברית, שלימד גם ללא-יהודים¹⁰⁵. בשנת 1808 נתמנה למורה ב"תלמוד תורה פולונייס" של קהילת "שארית ישראל" בעיר ניו-יורק¹⁰⁶, וכיהן במשרה זאת שלוש שנים¹⁰⁷. בשנת 1811 עבר לצ'רלסטון (דרום קארולינה) ושימש חזן בבית הכנסת "בית אלוהים", ובאותה שעה לימד עברית וספרדית בבית-הספר התיכון של הקהילה

104. E.N. Carvalho, *A Key to the Hebrew Tongue*, Philadelphia, 1815. – מפתח לשון-עברית

PAJHS Vol. 27, p. 463. 105.

106. הקהילה הזאת ייסדה את בית-הספר העברי הראשון באמריקה, "מנחת ערב" (1731). ראה לעיל, הערה 85. בשנת 1755 היה המוסד לבית-ספר עדתי ללימודי קודש וחול (הערה 58, עמ' 40). בשנת 1800 בערך ניתן השם "תלמוד תורה פולונייס", משום שיהודי פולני הניח עיזבון לשיפור המוסד (הערה 84, 9-10). על הוראתו במוסד זה ראה: PAJHS, Vol. 21 (1913), p. 162.

PAJHS, Vol. 21, p. 161. 107.

היהודית¹⁰⁸. בשנת 1815 קיבל משרת חזן בבית־הכנסת הספרדי "מקווה ישראל" בפילאדלפיה, ושימש במשרתו זאת עד יום מותו (1817)¹⁰⁹.

ייחודו של ספר הלימוד שחיבר ("מפתח לשון עברית") הוא השימוש ברובדי הלשון שלאחר תקופת המקרא. המחבר השתמש במספר רב של מלים מן התלמוד, וגם במלים מספרות ימי הביניים. אף לא היסס לחדש מלים לפי הצורך, כמו: כליות, במשמע ambition (אולי על יסוד "כלתה נפשי"); מֶתֶק (סוכר); נֶקֶרַח (Jelly); סעדות (סיכות) ועוד¹¹⁰.

ידוע שמחבר הספר הזה עסק גם בחיבור מילון עברי. כנראה, עלה בידו לסיים את המילון, אולם כתב־היד אבד¹¹¹. ייתכן מאוד,

108. שם, כרך 22 (1914), עמ' 129. בתקופה זאת היה בית־ספר תיכון יהודי נדיר ביותר (ראה הערה 115).

109. שם, כרך 27 (1920), עמ' 463–464. הוא הוזמן לשם ב־29 לאוקטובר 1815 (שם, עמ' 464). סעה אפוא חומסקי שכתב, שהוא הוזמן ב־1814 (הערה 9, עמ' 286).

110. דוגמה של עמוד מספר לימוד זה, הכולל שיעורים 10–12, במאמרו של קליין (הערה 28, עמ' 30) והשער של ספר זה (שם, עמ' 29).

111. חומסקי כתב, שהוא לא סיים את המילון (הערה 9, עמ' 285). אולם במקור מהימן נאמר, שהוא הספיק להשלים את כתב־היד של המילון, ואף מסר אותו לעיון לחבריו המלומדים שבועות מספר לפני מותו הפתאומי (ב־20 במאָרס 1817), ראה: PAJHS, Vol. 27 (1920), p. 464. אחר מותו חיפשו חבריו את כתב־היד של המילון אצל מו"לים אחדים בניו־יורק וגם במקומות אחרים, אך הוא לא נמצא (שם).

שכתב-יד זה הכיל חידושי לשון שלו. לא מצאתי עדויות שלימד גם דיבור עברי. מכל מקום בניסיונו לפרוץ את חומת לשון המקרא, ובעיקר בחידושי מלים שלו, יש משום חלוציות באמריקה להרחיב את העברית ולהורות אותה כלשון, ולא רק כהכנה לסידור ולמקרא, ומכאן גם חשיבותו לנושא דיוננו.

דוגמה מאמצע המאה הי"ט לאדם שידע לדבר עברית, ואף יגע להקנות דיבור עברי לתלמידיו, הוא החזן והמורה שמעון נוט (Noot), שידועים עליו פרטים מעטים בלבד. הוא נזכר בפעם הראשונה בשנת 1847 כחזן¹¹² וכמנהל טקס חנוכת בית-הכנסת של קהילת "בני ישראל" בניו-יורק ב-20 במאי אותה שנה. בתיאור טקס זה כונה נוט כחזן של הקהילה החדשה והקטנה, שהיו בה שישים חברים בלבד¹¹³.

קהילת "בני ישראל" נוסדה ע"י יוצאי הולנד בניו-יורק, שקודם לכן היו חברים בקהילת "בני ישורון"¹¹⁴, ופרשו מקהילה זאת כדי להקים להם בית-כנסת, שיוכלו להתפלל בו לפי נוסח אמסטרדם. הקהילה החדשה יסדה גם בית-ספר עברי בשם "חדר ראשית חכמה", ומינתה את נוט למנהל המוסד הזה¹¹⁵. ואמנם לפי המקורות

112. הערה 87, עמ' 486, 488.

113. *Occident*, Vol. 5, No. 4 (July 1847), p. 206.

114. הערה 77, עמ' 473, 170.

115. הערה 113, כרך 5, מס' 6 (ספטמבר 1847), עמ' 317. כפי שנמסר בידיעה זאת, הייתה המגמה ללמד גם תלמוד וגם פוסקים. זה היה, כנראה, בית-

כיהן נוט גם כחזן וגם כמורה לעברית בבית-הספר של הקהילה החדשה¹¹⁶.

נוט נחשב למורה מעולה, הבקי ביהדות ובלשון העברית והשולט בדיבור עברי, וגם מסוגל "ללמד את התלמידים לדבר בלשון הקדושה"¹¹⁷. ומתברר, שאמנם עשה כך בבית-הספר החדש של קהילת "בני ישראל". בכתבה על מוסד זה נאמר, "שמר נוט כבר כלל את הדיבור (העברי) בבית-הספר שלו. ומאחר שהוא בקי במידה שווה בהגייה הגרמנית ובהגייה הפורטוגלית, יש לקוות, שיצליח להכניס שפה יפה וקדושה זאת למדינה הזאת"¹¹⁸.

מה ידוע לנו על הצלחותיו בהוראת העברית? לאחר חמישה חודשי לימוד – ולמרות קשיי ההתחלה של מוסד חדש וביקור לא-סדיר של התלמידים בשל החורף הקשה באותה שנה¹¹⁹ – נערכה בחינה פומבית ל-36 התלמידים של המוסד החדש¹²⁰. התלמידים

הספר התיכון היחיד, שנודע עליו באותה תקופה, כפי שהעיר דושקין (הערה 58, עמ' 47–48). ידיעה נוספת, שפורסמה כעבור שנתיים בערך, ציינה את בחירתו מחדש של נוט לקהילת "בני ישראל" (הערה 113, כרך 7, מס' 9, דצמבר 1849, עמ' 476).

116. בית-ספר זה נפתח ב־1 בנובמבר 1851 (הערה 113, כרך 10, מס' 3 יוני 1852, עמ' 159). טעה אפוא דושקין, שקבע את תאריך פתיחתו בשנת 1841 (הערה 58, עמ' 48).

117. הערה 113, כרך 10, עמ' 159.

118. שם, עמ' 160.

119. הערה 117, שם.

120. הבחינה נערכה ב־18 באפריל 1852 (הערה 118, שם).

הוכיחו הישגים מרשימים¹²¹. כמה חודשים לאחר מכן (באוגוסט באותה שנה) פורסמה פתבה נוספת על בית-הספר הזה, ובה תשבחות לכושרו ולהצלחתו של מר נוט – שנודע ברבים – כמורה. הכותב העיר, כי אנשים אחדים מקהילות אחרות פנו אל נוט בבקשה לקחת את ילדיהם תחת חסותו¹²².

בשלהי שנת 1852, בחול המועד של חג הסוכות, התכנסו ראשי קהילת "בני ישורון" בניו-יורק להקים בית-ספר עברי, כדי לתת לבניהם של חברי הקהילה חינוך "עברי, אנגלי וקלאסי". לשם כך הקציבו 500 דולר לכיסוי הוצאות, אם לא יספיק שכר הלימוד לכך, ובשמחת תורה אספו בבית-הכנסת עוד 1,200 דולר לשם כך. באותה שעה אנו מוצאים את מר נוט בקהילת "בני ישורון"¹²⁴ כסגן החזן וגם כמנהל המדור העברי וכמורה ראשי לעברית בבית-הספר החדש של הקהילה הזאת¹²⁵.

121. הערה 118, שם.
122. הערה 113, כרך 10, מס' 5, אוגוסט 1852, עמ' 265.
123. שם: כרך 10, מס' 8, נובמבר 1852, עמ' 412.
124. כנראה, קהילת "בני ישראל" לא התבססה, שכן בפברואר 1851 מצאנו פנייה של קהילה זו לתרומות כדי לבנות בניין משלה (הערה 113, כרך 8, מס' 11, עמ' 575). במאי 1851 הופיעה ידיעה, שבית-הספר עבר למקום אחר (ולא נאמר שזה בניין חדש), ושם נזכר נוט כחזן של הקהל (כרך 9, מס' 2, עמ' 117). מסתבר, שאח"כ עבר נוט לקהילת "בני ישורון".
125. במקום אחד נאמר, שנוט היה "המורה העברי הראשי" (הערה 113, כרך 12, מס' 2, יוני 1854, עמ' 115). חודש לאחר מכן נאמר, שהיה "מנהל ומורה ראשון לעברית" (כרך 12, מס' 3, יוני 1854, עמ' 165). כנראה, היה אחראי

הטקס החגיגי של פתיחת בית-הספר היה ב-2 בינואר 1853¹²⁶, אולם רק ב-9 בינואר התחילו הלימודים, והשתתפו בהם 88 תלמידים – 60 בנים ו-28 בנות¹²⁷. מוסד זה, שהיווה שלב בתולדות בית-הספר היומי העברי באמריקה, נודע בשם "מכון החינוך של בני ישורון". המטרה הלימודית של המוסד החדש הזה נוסחה כך: "בו יוכלו להתחנך בלשונות העברית והאנגלית, ביסודות דתנו הקדושה ושאר ענפי הדעת המועילה"¹²⁸. מטרתו החינוכית-כללית של המוסד הזה הוצעה כלהלן: "להביא את התלמידים להכרת דתנו, שתהא שגורה בפיהם כמו דיבור שכיח"¹²⁹.

בית-הספר של קהילת "בני ישורון" התפתח יפה. עם פתיחתו נרשמו, כאמור, 88 תלמידים. אולם כבר בסוף עונת הלימודים

לכל המדור העברי וגם מורה ראשי לעברית, כפי שנאמר במקום אחר, הן לגבי נוס והן לגבי מורה אחר (מילנר), שהיה אחראי למדור האנגלי (כרך 11, מס' 9, דצמבר 1853, עמ' 465). רב הקהילה, ד"ר רפאל (1798–1868), שהובא מאנגליה, היה המפקח על בית-הספר (כרך 12, מס' 3, יוני 1854, עמ' 166). על ד"ר רפאל ראה אצל דייוויס, מ'. יהדות אמריקה בהתפתחותה, ניו-יורק: בית המדרש לרבנים באמריקה, תשי"א, עמ' 37–29.

126. הערה 113, כרך 10, מס' 11, פברואר 1853, עמ' 573.

127. שם, כרך 11, מס' 4, יולי 1853, עמ' 232.

128. Goldstein, I. A. *Century of Judaism in New York: B'nai Jeshurun 1825–1925*, New York: Congregation B'nai Jeshurun, 1930, p. 115.

129. הערה 113, כרך 10 מס' 8, נובמבר 1852, עמ' 412.

הראשונה (ב-31 במארס 1853) עלה מספר הלומדים ל-114 (74 בנים ו-40 בנות), ובמאי של אותה שנה הגיע מספר התלמידים ל-143 (93 בנים ו-50 בנות)¹³⁰. גם ההישגים הלימודיים של התלמידים היו מרשימים, עד שהובעה התקווה, "שלא יעבור זמן רב, ויהא בידי לספר על רש"י והספרות הרבנית הקלאסית, וגם אוקלידס וסופרי המופת הלאטיניים כחלק מתכנית הלימודים"¹³¹.

מן העדויות שבידינו עולה, שנוט לימד לא רק קריאה עברית של סידור ומקרא ותרגום מבעים בטקסטים אלה מעברית לאנגלית, כמקובל אז, אלא אף טרח לתרגל דיבור עברי, ועשה זאת בדרך דומה ל"שיטה הטבעית", שניצניה הופיעו באירופה בניסיונות הראשונים של הנס (Heness) בגרמניה, בשנת 1841, ללמד לשונות על פי שיטה טבעית¹³². על שיטת הקניית הדיבור העברי של נוט מצאתי הערה זאת: "אמרו על סימון נוט, שהיה הראשון שהשתמש בשיטה הטבעית להוראת עברית ב'בני ישורון'. כלומר: שימוש בעברית כלשון מדוברת. אך יש לנו מעט מאוד מידע על שיטותיו. מכל מקום ברור, שלא היו לו ממשיכים בין מורי הקהילה בימיו"¹³³.

130. שם, כרך 11, מט' 4, יולי 1853, עמ' 232. רשימה זאת נכתבה ב-16 במאי 1853, כמצוין שם (עמ' 233).

131. שם, עמ' 232.

132. עיין על כך בספרי: דרכי הוראת העברית בתפוצות, ירושלים: המחלקה לחינוך ולתרבות בגולה של ההסתדרות הציונית העולמית, 1977, עמ' 127-128.

133. הערה 87, עמ' 567 (הערה 61).

להערה זו חשיבות רבה. שכן עד כה מקובל עלינו, שר' ז"ח ניומן הוא הראשון בארה"ב, שלימד עברית על פי השיטה הטבעית (המכונה גם "עברית בעברית"). הוא התחיל בכך בבית-ספר מודרני, שהקים בברוקלין בשנת 1893 בשם "שערי ציון"¹³⁴:

"כי ישאל איש: מי היה הראשון, שהנהיג שיטת 'עברית בעברית' באמריקה? מי הנהיג בתוך משפחתו את הדיבור העברי פה במדינה? ומי בכלל השליט בראשונה את הדרכים הפדגוגיים החדשים ביותר בבית-הספר העברי כאן? והייתה התשובה אחת: ר' זונדל חנוך ניומן בברוקלין"¹³⁵. מן האמור לעיל מתברר עתה, שכבר קדם נוס לניומן ביובל שנים לערך.

הצלחת בית-הספר העברי של קהילת "בני ישורון" והגידול המהיר במספר תלמידיו עודדו את פרנסי הקהילה לבנות בניין מיוחד לבית-הספר. חנוכת הבית הייתה ב־23 במאי 1854¹³⁶. בטקס הזה קרא נוס תפילה עברית מיוחדת, שחיבר לאירוע הזה. לדברי הכתב, שתיאר את הטקס הזה, הוכיחה התפילה העברית של נוס את הרמה העברית הגבוהה שלו¹³⁷. שמו של נוס כמורה עברי מעולה

134. הערה 132, עמ' 175–176.

135. פרסקי, ד'. "ז"ח ניומן אבי החינוך העברי באמריקה", הדואר שנה 39, גיליון 11 (ט"ו בטבת תש"ך), עמ' 180. בספרו של דושקין מצוי צילום של פרוספקט (ביידיש) על מוסד זה (הערה 58, עמ' 484).

136. הערה 113, כרך 12, מס' 2, מאי 1854, עמ' 115. יש להעיר, שדייוויס כתב שנת 1853 וסעה בכך (ראה מאמרו: "בית הכנסת האשכנזי הראשון בניו-יורק: בני ישורון", הגות עברית באמריקה, הערה 49, עמ' 201).

137. הערה 113, כרך 12, מס' 2, מאי 1854, עמ' 115.

הלך לפניו. בשנת חנוכת בניין בית-הספר (1854) נענה נוס להזמנה, שקיבל מראשי קהילת "רודף שלום" בבוסטון לעזור להם בהקמת בית-ספר עברי¹³⁸.

על אף הצלחתו החינוכית של בית-הספר, נאלץ לסגור את שעריו זמן קצר אחרי חנוכת הבניין החדש, משום שרבו והתחזקו בתי-הספר הציבוריים, בעיקר בעקבות חוק המדינה משנת 1842, שאסר את הוראת הדת בבתי-ספר אלה, ובכך הפיג את חשש ההורים היהודים לחינוך נוצרי בבית-הספר הציבורי: "והורים יהודיים נמשכו על ידי כך לרשום את ילדיהם בבתי-הספר הציבוריים"¹³⁹. לפיכך נסגרו בתי-הספר היהודיים בקצב מהיר, ובכללם בתי-הספר שתלמידיהם הגיעו להישגים לימודיים טובים ביותר: "במידה ששופרו בתי-הספר הציבוריים והוטבו וגם פסקו ללמד דת, הזניחו היהודים את בתי-הספר הכל-יומיים המיוחדים שלהם, ושלחו את בניהם לבתי-הספר הכלליים. בעשר השנים 1850–1860 נסגרו כמעט כל בתי-הספר הכל-יומיים היהודיים בארצות הברית"¹⁴⁰. כך נסגר גם בית-הספר של קהילת "בני ישורון" ב-1 בנובמבר 1855. כלומר: אחרי שלוש שנות פעילות מוצלחת, ורק שנה וחצי לאחר שהושלם הבניין החדש לבית-הספר¹⁴¹. וגם האפיזודה של נוס להקנות דיבור עברי לתלמידיו בשיטה טבעית – נשכחה.

138. הערות 87, 521; הערה 128, עמ' 117.

139. דייוויס (הערה 136), שם.

140. אנגלמן, א"צ. "החינוך היהודי בעיר טשרלסטון, דרום קרוליינה", שבילי החינוך, קיץ תשי"ד, עמ' 218.

באמצע המאה הי"ט פעל בארה"ב הרב הרפורמי ואיש החינוך ברנהארד (ברוך) פלזנטהאל (1822–1908), יליד גרמניה, שסיים שם בית מדרש למורים ועסק בהוראה. בשנת 1854 הגיע לארה"ב, ומ-1858 התבסס בשיקאגו וכיהן כרב בבתי-כנסת של התנועה הרפורמית. אף על פי כן נודע בתמיכתו הנלהבת בלשון העברית הן כלשון בית-הכנסת והן כלשון החינוך היהודי. את תפיסתו זאת ביסס על כמה נימוקים: העברית מקשרת בין כל היהודים באשר הם; היא לשון הקודש, שבה דיברו הנביאים, ולכן צלילה מרשים את נפשו של כל יהודי והיא אף מוסיפה אלמנט של מסתורין, שיש לו חשיבות רבה בכל פולחן דתי¹⁴². לפיכך לא קשה להבין את מאבקו המתמיד לחינוך יהודי-עברי אינטנסיבי אפילו לקהילות של יהודים רפורמיים.

הוא הציע להקים בתי-ספר עבריים יומיים, שבהם ילמדו עברית בגילים 10–16. וכדי להגיע להישגים של ממש בלימוד העברית

141. הערה 128, עמ' 118. 1855 כשנת סגירת בית-הספר צוינה גם ע"י שיף בספרו זה: Schiff, A.E. *The Jewish Day School in America, New York: Jewish Education Committee Press, 1966, p. 23*. טעה אפוא דייוויס, שכתב, כי המוסד נסגר ב-1858 (הערה 136, עמ' 201). ואין זאת טעות-דפוס אצל דייוויס, שכן התאריך המוטעה (1858) בא גם בחיבור קודם של דייוויס (בספרו בית ישראל באמריקה, ירושלים: מאגנס, 1970, עמ' 14).

142. Soviv, A. "Bernhard Felsenthal – A Great American Jewish Educator", *Jewish Education*, summer 1954 (Vol. 25, No.1), p. 37.

הציע ללמד לשון זו בכל יום לימודים (חמש פעמים בשבוע) על פי שיטות פדגוגיות חדשות¹⁴³. אולם הצעתו זאת הייתה בחינת "קול קורא במדבר". בעיקר בשל הצלחת בית-הספר הציבורי, שהביא – כמו שהראינו לעיל – לצמצומו של בית-הספר היומי העברי בארה"ב, וכך גם בשיקאגו. שנת 1875 הייתה, כנראה, האחרונה לבתי-ספר יומיים-עבריים בשיקאגו במאה הי"ט¹⁴⁴.

תרומתו הפדגוגית לשיפור הוראת העברית הוא ספר לימוד שחיבר¹⁴⁵. במבוא לספר הסביר המחבר, שמטרתו בחיבור הספר הזה הייתה להקל את לימוד הלשון העברית, בהדגישו את מטרתו: "לימוד הלשון העברית", ולא רק "לימוד דקדוק עברי". כדי להקל על התלמידים את לימוד העברית דירג את חומר הלימוד, והציע תכנית לארבע שנות לימוד¹⁴⁶. לדבריו, כלל בספר רק דקדוק פונקציונאלי, ועם זאת הביע חשש, שנתן בספרו יותר מדיי חומר דקדוקי. על לימוד הדקדוק הציע להוסיף תרגול בקריאה ובכתיבה, כדי שעם לימוד הדקדוק ירכוש לו התלמיד את "חוש הלשון", החשוב כל כך לשימוש תקין בלשון. תרגול הקריאה יוכל, לדעתו, להתבסס על מקראה מודרגת או על דירוג פרקים מן התנ"ך: להתחיל בספרים היסטוריים, ולהגיע בהדרגה גם לפרקים השיריים,

143. שם, עמ' 39.

144. הערה 142, עמ' 40.

145. *A Practical Grammar of the Hebrew Language – for Schools and Colleges*, by B. Felsenthal, New York: L.H. Frank, 1868.

146. שם, מבוא, עמ' 5–6.

שיש בהם מלים ומבנים תחביריים שכיחים פחות¹⁴⁷. הוא הביע את דעתו הנחרצת, שלימוד הלשון העברית הוא ליהודים גם צורך וגם חובה¹⁴⁸.

פלזנטהאל שלט בעברית הן בכתיבה והן בדיבור, וכפי שסיפרו מכריו אף נהנה לעסוק בכתיבה ובדיבור. בשנות 1868–1869 שלח כתבות בעברית לעיתון "המגיד", שיצא באירופה, ובכל הזדמנות שמח לדבר עברית¹⁴⁹. אין אפוא תמה, שעם הופעתו של הרצל היה לציוני נלהב, והטיפף לציונות מאז ועד יום מותו¹⁵⁰.

בשלהי המאה הי"ט אנו מוצאים התעוררות בקרב משכילים עבריים באמריקה לקדם את ידיעת העברית ב"עולם החדש" ולטפח גם את כושר הדיבור בלשון זאת. ביום י' באדר שנת 1880 (עוד לפני שהגיע א' בן-יהודה לא"י), נוסדה בניו-יורק אגודת "שוחרי שפת עבר", שהייתה הראשונה בעולם – לרבות א"י – לאגודות העבריות¹⁵¹.

147. שם, עמ' 4. 148. שם, עמ' 5.

149. הערה 142, עמ' 40.

150. פרטים עליו ועל דעותיו – בספר שכתבה בתו וכללה בו קטעים מדברי הגותו: Felsenthal, E. *Bernhard Felsenthal Teacher in Israel*, New York: Oxford University Press, 1924.

151. פרסקי, ד'. עברי אנוכי, ניו-יורק, תש"ה, עמ' 251–252; על אגודות לדיבור עברי בתפוצות, ראה: קלוזנר, י'. "חלוצי הדיבור העברי בארצות הגולה", לשוננו לעם ט"ו (תשכ"ד), א–ב, עמ' 3.

על ייסודה של אגודה זאת אנו קוראים במאמר "אל אחינו בני ישראל השומעים שפת עבר" בראש כתב-עת עברי בשם "המאסף בארץ החדשה":

"ביום העשירי לחודש שנים-עשר הוא חודש אדר שנת תר"מ, העיר ד' את לבב מתי מספר מאחינו בני ישראל יושבי העיר ניוארק, אשר באו הנה מארצות רוסיה ופולין להיאחז בארץ הזאת למען היוועד יחדיו ולהתייעץ כדת מה לעשות, להעיר את אהבת שפת קודשנו בלבב יתר אחינו יושבי העיר הזאת, היודעים את התורה והשומעים שפת עבר... ולעורר את האבות אשר חנן ה' אותם בפרי בטן, שיחושו ללמד גם את בניהם שפת עבר וספרי ישראל"¹⁵². "ובערב יום העשירי לחודש אדר נקהלו יחדיו כאיש אחד חברים... ליסד את אגודתם, ויחליטו ליסד חברה אשר תכונה בשם 'שוחרי שפת עבר'..."¹⁵³.

לאחר שנבחרו ראשי החברה וממלאי התפקידים, התכנסו חברי ועד ההנהלה ביום י"ח באדר "ותיקנו את תקנות החברה" והחליטו לפתוח ספרייה ובית-ועד. למחרת שכרו חברי ההנהלה שני חדרים גדולים בבית-ספר עברי באיסט ברודווי, והדפיסו "קול קורא לכל השומעים שפת עבר, הנמצאים בעיר ניוארק, להתאסף ביום כ"ד אדר ולשלם את המוטל עליהם"¹⁵⁴. ואמנם באותו יום התקיימה אספת החברים הראשונה. ביום השני של חג הפסח נפתח רשמית

152. חוברת א', ניסן תרמ"א, עמ' 5.

153. שם, עמ' 6. 154. שם.

בית־הוועד, ובאו בו למעלה ממאתיים איש¹⁵⁵.

הטקס נפתח בתפילה מיוחדת, שחיבר למאורע זה המליץ, משה אהרן שרייבר, שכלל בתפילה את תיאור מצבה הירוד של העברית באמריקה: "והנה אנחנו עבדיך בני אברהם אהבה, אשר טולטלנו עד הלום, בראותנו כי נפלה וגם כשלה שפת קודשנו בארץ הזאת, גם כל דרכיה אבלות, כי נשכחה כעת מלב העברים ועזובה ככלי אין חפץ בו. הננו לקנא את קנאתך, ה' צבאות, לתת כבוד לתורתך הקדושה ולדברך הנעימים והנשגבים, ונניסד חברה להרים קרן שפת קודש, להראות לשוכחיה את יופיה וריח תנובתה אל דורשיה"¹⁵⁶.

לאחר התפילה "נשא ראש החברה ה' כתריאל צבי שרה־זאהן צבי מדברו בשפת עברית, ויעורר את הנאספים על גודל נחיצת החברה ורלב הטוב אשר צפון בה לימים יבואו. ואחריו נשא החבר ה' יהודה דוד אייזענשטיין את מדברו בלשון לימודים בשפת עבר להבין את הנודעים בינה, למען יבינו אל פעולת החברה, אשר בכוחה תהיה (!) לפעול טובת דתנו ותורתנו ולהשיבן לכבודן הראשון, שהיו להן בימי קדם ובארצות אירופה"¹⁵⁷. לפי המסופר בכתבה, נתקבלו דברי הנואמים ברצון. "וביום ד' חולו של פסח הייתה אספה שנית לבחור במנהלים – אם חברים חדשים או להסכים אל הישנים"¹⁵⁸.

155. שם. לא ברור, מדוע כתב מלאכי, שבאו "למעלה ממאה איש" (מאמרו "תולדות התנועה העברית באמריקה", הגות עברית באמריקה, הערה 49, עמ' 213).

156. הערה 152, עמ' 12. 157. שם, עמ' 706. 158. שם, עמ' 7.

בשנה הראשונה היו רשומים בחברה הזאת 148 חברים, ששילמו מס חבר (3 דולר לשנה)¹⁵⁹. בבית-הוועד של החברה ניתנו הרצאות על נושאים מדעיים וספרותיים – יהודיים וכלליים. בין המרצים בעברית היה גם אהרן שמואל ליברמן (1845–1880), בעל "האמת", שהגיע לניו-יורק בשנת 1880¹⁶⁰.

לפי תקנות החברה היה אפשר להרצות גם בלועזית: "יטיף דבריו בלשון עבר או בלשון לעז"¹⁶¹, אולם "כל ענייני החברה יהיו כתובים בלשון עבר"¹⁶². וראשי החברה לא יוכלו להיבחר רק אם הם יודעים עברית: "הנבחרים יהיו יודעים בלשון עברית"¹⁶³.

האגודה לא האריכה ימים. היא התקיימה רק שנה אחת ולא יצרה גדולות¹⁶⁴, אך קירבה רבים לרעיון העברית ועודדה התאגדויות דומות בערים אחדות בארה"ב¹⁶⁵. ייתכן שאף תרמה לפריחת העיתונות העברית בארה"ב בסוף שנות השמונים. מכל מקום ייחודה הוא בכך, שזו הייתה האגודה הראשונה בעולם – ובכלל זה,

159. שם, עמ' 10.

160. ליברמן היה סופר עברי, יוצר הסוציאליזם היהודי. בשנת 1847 ייסד כתב-עת ששמו "האמת", עיתון סוציאליסטי ראשון בעברית, פרסם 3 חוברות. על הרצאתו העברית באמריקה ראה הערה 152, עמ' 7. הוא הגיע לניו-יורק באותה שנה (1880. ראה: מלאכי, הערה 155, עמ' 214). חודשים אחדים לאחר מכן התאבד בשל אהבה טראגית.

161. הערה 152, עמ' 26. 162. שם, עמ' 24.

163. שם, עמ' 27. 164. הערה 9, עמ' 292.

165. מלאכי (הערה 155), עמ' 215–216.

א"י – להחייאת העברית גם בדיבור עוד קודם בואו של א' בן-יהודה
לא"י וראשית פעולתו להחייאת הדיבור העברי בארץ.

חתימה

בראשית ייסוד המושבות הראשונות של המהגרים מאירופה
ל"עולם החדש" תפסה העברית, ובכלל זה, הדיבור העברי, מקום
חשוב בחברה הנוצרית, וזאת בשל גישתם של התושבים הללו
(הפוריטנים) לעברית כאם הלשונית ובשל זיקתם לתנ"ך העברי
כספר דתי וכמדריך בחיי יום-יום.

באותה תקופה (מאות י"ז וי"ח) למדו עברית גם אנשי כמורה וגם
סטודנטים לא רק כדי לקרוא בתנ"ך ובספרים אחרים של התרבות
העברית, אלא גם כדי לכתוב בלשון זאת וגם כדי לדבר בה,
ובמיוחד כדי לנאום בה במעמדים חשובים. וגם בין המוני העם היו
שידעו עברית עד כדי יכולת לדבר בה.

בקרב היהודים הראשונים, שהגיעו לאמריקה הצפונית (משנת
1654), לא מצאנו ידיעה ממשית במקורות היהדות ובלשון העברית:
"עד המחצית השנייה של המאה הי"ט היה מספר יודעי עברית מועט,
והיישוב היהודי באמריקה נזקק ללשון העברית רק לשם צרכים
דתיים בלבד"¹⁶⁶. לכן אין תימה, שגם התפילות תורגמו ללשון

166. בקוב, י'. חלוצי הספרות העברית באמריקה, ת"א יבנה, 1966, עמ' 11.

המקום (אנגלית). תרגום ראשון של תפילת הערב של ראש השנה הופיע בניו-יורק בשנת 1761 ללא חתימת שם המתרגם. החוקרים סבורים, שהמתרגם היה יצחק פינטו (1720–1791), שלא חתם שמו על תרגום זה מחשש שיאשימו אותו, שהוא גורם להתמוטטות העברית, השפה הקדושה¹⁶⁷. תרגום שני, של תפילות היום של שבת וימים נוראים לפי מנהג היהודים הספרדים והפורטוגלים, הופיע בשנת 1776, ושמו של יצחק פינטו חתום על תרגום זה. פינטו היה יהודי מלומד, ששלט היטב בעברית, וכך גם הזכירו סטיילס ביומנו, וכנראה, הם התכתבו על ענייני יהדות ועברית¹⁶⁸. אף ייתכן מאוד, שתרגומים אלה של התפילות שימשו ספרי לימוד לילדי ישראל בטרם היות ספרי לימוד מודרניים יותר¹⁶⁹.

ראוי להעיר, שבדברי הקדמתו לתרגום התפילות משנת 1776 הביע פינטו את תקוותו, שהעברית תשוב ותתפוס את מקומה הנאות בקרב יהודי אמריקה, שהרי העברית היא הלשון הקדושה, "בה עלה הרצון לפני אל שדי להתגלות לאבותינו", ולכן עלינו לשאוף לקיים לשון זאת גם בהווה, "מתוך אמונה איתנה, כי תשוב ותפונן בישראל", כי לכן נקבעה עבודת ה' בעברית¹⁷⁰, ולכן על היהודים לדעת לשון זאת.

167. Marcus, J.R. *Early American Jewry*, Vol. II, Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1955, p. 471.

168. הערה 89, כך עמ' 540.

169. קליין (הערה 28), עמ' 25–26.

170. הערה 99, עמ' 183.

ייתכן מאוד, שכבר אז נמצאו יהודים יחידים, שידעו היטב עברית עד כדי כושר דיבור. החוקר י' מרפוס מזכיר, למשל, את הסוחר בנימין מאירס, ממוצא הונגרי, שידע לדבר "בכל הלשונות החיות". אולי ידע לדבר גם עברית, שהרי הוא שימש מתורגמן לעברית וליידיש לעשירי היהודים הספרדים, שגרו בניו-פורט¹⁷¹.

בשלהי המאה הי"ח מצאנו אצל יהודים אחדים ידיעה ממשית בעברית, שבאה לידי ביטוי בכתיבת מכתבים בעברית. מראשית המאה הי"ט מצאנו ניצנים ראשונים של דיבור עברי. ובאמצע המאה הי"ט מצאנו אף ניסיונות של מורה לא-ידוע (נוט) ללמד עברית מדוברת לילדים בבתי-הספר של שתי קהילות יהודיות בניו-יורק. הצלחתו בכך עודדה פרנסים של קהילות אחרות לבקש את עזרתו בשיפור החינוך היהודי-עברי שלהם. אולם ניסיונות חלוציים אלה של נוט ללמד עברית מדוברת לפי שיטה טבעית כלשהי לא נמשכו שנים רבות, בשל התחזקותו של בית-הספר הציבורי, ולפיכך התמוטט בית-הספר היומי-עברי באמריקה במאה הי"ט.

בשלהי המאה הי"ט קמה בניו-יורק אגודת "שוחרי שפת עבר", שעודדה את חבריה גם לדבר עברית. זאת הייתה האגודה העברית הראשונה בעולם, שהוקמה עוד לפני ראשית פועלו של א' בן-יהודה בא"י, אך גם האגודה הזאת לא האריכה ימים.

171. הערה 167, עמ' 327. בנו מרדכי (1871–1776) היה קצין במלחמת 1812, אח"כ שימש בתפקידים ציבוריים (שם).

בניסיונות של דיבור עברי בתקופה הנדונה, בייחוד במאות הי"ז והי"ח, אפשר להכיר ייחוד ברור, שמבדילם מניסיונות דומים, המוכרים לנו מארצות אחרות ומתקופות אחרות: שם נעשו ניסיונות אלה בעיקר ע"י יהודים, וכאן – בעיקר ע"י לא-יהודים (פוריטנים). ועוד: כאן אין עיקרו של השימוש בדיבור לצורך חברתי-שימושי, דהיינו: לשון קשר ("לינגואה פראנקה") בין יהודים יוצאי ארצות שונות, או בין יהודים ללא-יהודים (בייחוד מלומדים ואנשי דת, ובכללם מיסיונרים), או כדי להסתיר את תוכן הדברים מן הלא-יהודי הנוכח במקום. הגורם העיקרי לניסיונות הדיבור העברי הוא במישור האידאולוגי: דתי – מקורה האלוהי של העברית וכתבי הקודש כמסר אלוהי, שהכרתו המלאה מחייבת קריאה במקור העברי; או חינוכי – העברית כבסיס לכל ידע או האידאל ההומאניסטי, התלת-לשוני, כפי שקבע אַרסמוס (1466–1536)¹⁷², דהיינו: חיוב לימוד שלוש הלשונות הקלאסיות (עברית, יוונית ורומית), כי "כתבי הקודש והספרות הקלאסית בשפתם המקורית דרושים ביותר כדי להדריכנו בעולם הזה"¹⁷³. ובשפות אלה יש לשלוט באופן חופשי כשפות חיות¹⁷⁴.

כאפיון ייחודי לניסיונות הדיבור העברי בתקופה ובמקום שנדונו לעיל, יש לציין גם את העובדה, שהדחף לכלול את העברית כלשון

172. הערה 14, עמ' 25.

173. ברמן, א', תולדות החינוך בישראל ובעמים, מהדורה רביעית, ת"א, צ'צ'יק, תשי"ב, עמ' 51.

174. שם.

ולא רק כלימוד דקדוק – בתכנית הלימודים של בית – הספר היהודי בא דווקא ממקור בלתי-צפוי, מן המחנך פלזנטהאל, שהשתייך לזרם היהודי הרפורמי, ואף פעל כרב בקהילות רפורמיות בשיקאגו, בעוד זרם דתי זה דחה אז את העברית לא רק כלשון לימוד בבית-הספר היהודי, אלא אפילו כלשון הפולחן בבית-הכנסת.

לעברית המדוברת בתקופה ובמקום שנדונו לעיל שני אפיונים בולטים: הוא היה הזדמנותי ("דיבור לעת מצוא") וגם ארעי (כל ניסיון לא התמיד עד כדי ביסוס והתקדמות), והוא שיקף את הכתובים. אמנם מצאנו, שהיו ניסיונות לחרוג מן הסד של לשון המקרא ולהשתמש גם ברובדי הלשון שאחריו (לשון חז"ל ועברית של ימי הביניים) אף הוצע לחדש מלים לפי הצורך. עם זאת יש להדגיש, שהשימוש בעברית – בכתיבה וגם בדיבור – הוא הד ברור לסגנון הכתובים, כמו לדוגמה, נאומו העברי של סימפסון, המצוי בדינו. למעשה אין להתפלא על כך, שהרי רובו של הדיבור העברי בתקופה הנדונה קשור לנאומים ולהרצאות בטקסטים ובאירועים חגיגיים, ולשם כך מתאימה הלשון הכתובה (הספרותית). מה גם שעדיין לא נוצרו התנאים לפיתוח דיבור עברי טבעי כמו התנאים שהיו בא"י בשלהי המאה הי"ט, עם ריבוי העליות לארץ מארצות שונות ועם ההכרח להסתייע בעברית כלשון-קשר יחידה בין יוצאי הארצות השונות, ובעיקר עם החדרת העברית לבתי-הספר המקומיים כלשון חיה וחינוך דור של דוברי עברית.

מן הממצאים המעניינים ראוי לציין את הניסיון הנועז לכלול את לימוד העברית כלשון מדוברת בבית-הספר היהודי. עד כה היה מקובל על החוקרים, שניסיון ראשון בכיוון זה נעשה בשלהי המאה הי"ט (1893) בעקבות פיתוח שיטות "עברית בעברית" בא"י ו"חדר מתוקן" באירופה. אולם מדיוננו עולה, שניסיון חלוצי בכיוון זה קדם לכך כמעט ביובל שנים וללא כל קשר ל"עברית בעברית" ול"חדר מתוקן".

לבסוף יש להדגיש, כי אין באירועים, שנסקרו כאן, כדי לבטל את התפיסה המקובלת לגבי החייאת הדיבור העברי בא"י בשלהי המאה הי"ט, כפי שניסו לעשות¹⁷⁵. שהרי על אף הניסיונות השונים לדבר עברית בכל התקופה הנדונה כאן, אין לדבר על החייאת הדיבור העברי, אלא על התגלויות אחדות של חיותה של העברית הכתובה, שהצטברותן עשויה לרמז, כי בתנאים מסוימים עשויה להיות עֲדָנָה לעברית גם בדיבור פֶּה, כפי שהיה אמנם בא"י בשלהי המאה הי"ט.

175. ראה, למשל: בָּר, נ'. "הדיבור העברי בארץ ישראל במאה שעברה לפני אליעזר בן יהודה", לשוננו לעם כו (תשל"ה), ז, עמ' 195–203.